Коляда Наталія Миколаївна,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини
Koliada_n@ukr.net

ПЕДАГОГІЧНА ІСТОРІОГРАФІЯ ЯК СКЛАДОВА ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті автором здійснено аналіз актуальних проблем історіографічних розвідок в історико-педагогічних дослідженнях. Автором акцентовано увагу на педагогічній історіографії як важливій складовій історико-педагогічного дослідження, що дозволяє встановити справжність, об'єктивність відомостей в цій галузі, розширити уявлення про закономірності наукового пізнання, систематизувати знання про історико-педагогічний процес.

З'ясовано, що будь-яке педагогічне дослідження має включати як ретроспективний, так і історіографічний аналіз. Звернення до досвіду вирішення психолого-педагогічних проблем в минулому, так само як і аналіз його опису істориками освіти, є невід'ємними частинами дослідницької культури педагога. Історіографічний аналіз дозволяє не просто віддати данину поваги до накопиченого досвіду, але і виявити прогалини наукових знань, визначивши тим самим теоретичну актуальність і значимість дослідження.

Ключові слова: історіографія, педагогічна історіографія, історіографія педагогічної думки, історіографія освіти, історіографічний аналіз, історіографічна класифікація педагогічних джерел.

In the article the author analyzes the actual problems of historiographical research in historical and pedagogical research. The author focuses on pedagogical historiography as an important component of historical and pedagogical research,

which allows to establish the authenticity, objectivity of information in this field, to expand the concept of the laws of scientific knowledge, to systematize knowledge about the historical and pedagogical process.

It has been found that any pedagogical research should include both a retrospective and a historiographical analysis. An appeal to the experience of solving psychological and pedagogical problems in the past, as well as analysis of its description by historians of education, are integral parts of the research culture of the teacher. Historiographical analysis allows not only to pay tribute to the accumulated experience, but also to identify the gaps in scientific knowledge, thus determining the theoretical relevance and significance of the research.

Key words: historiography, pedagogical historiography, historiography of pedagogical thought, historiography of education, historiographical analysis, historiographical classification of pedagogical sources.

Історія вітчизняної та зарубіжної педагогіки, багатий досвід освіти і виховання не раз були предметом дослідження, що знайшло відображення у монографіях, наукових розвідках, статтях. Тому важливою складовою історико-педагогічного дослідження, що дозволяє встановити справжність, об’єктивність відомостей в цій галузі, розширити уявлення про закономірності наукового пізнання, систематизувати знання про історико-педагогічний процес, є педагогічна історіографія. Педагогічний потенціал цієї галузі знань полягає, зокрема, в її значенні для формування і розвитку професійного педагога-дослідника.

Посилення інтересу до історіографічних розвідок в істориків педагогіки зумовлено не лише тим, що історіографія стала невід’ємною складовою історико-педагогічних праць, а й постійним зростанням їх кількості. На основі аналізу публікацій історіографічна розвідка дає можливості досліднику відстежувати тенденції розвитку історико-педагогічного процесу [2, с. 69]. До того ж у дослідників постійно виникає потреба аналізу самого процесу

дослідження і виявлення умов, за яких він виявляється найбільш продуктивним. Вивчення історії будь-якого педагогічного явища набуває повноти і довершеності за умови здійснення аналізу історіографії та джерельної бази, його наукового опрацювання, критичного огляду численних досліджень.

Історіографічний аспект історико-педагогічної науки, значення джерелознавства для педагогічних досліджень обґрунтували Л. Березівська, Н. Гупан, Н. Дічек, Е. Днєпров, І. Кулик, Д. Молоков, О. Петренко та ін. О. Сухомлинська, В. Федяєва та ін.

Мета статті – здійснити аналіз актуальних проблем історіографічних розвідок в історико-педагогічних дослідженнях.

Історіографія – це наукова дисципліна, яка вивчає генезу історичної науки, виникнення і розвиток історичної думки, процес нагромадження історичних знань, з'ясовує соціальну основу і соціальну функцію історичного пізнання, досліджує боротьбу в ній різних напрямів, течій, шкіл, концепцій, аналізує методи вивчення історичних джерел, висвітлює організацію і форми дослідницької роботи в галузі історії; сукупність досліджень, присвячених певному історичному періодові, окремій проблемі, темі, події [5, с. 169].

Першими ґрунтовними дослідженнями історіографічних і джерелознавчих аспектів історії педагогіки як науки були праці Е. Днєпрова, у яких автор акцентував увагу на формуванні в кінці 80-х рр. XX ст. окремих історико-педагогічних дисциплін (історико-педагогічного джерелознавства, педагогічної історіографії та історико-педагогічної бібліографії), а також здійснив спробу класифікації історико-педагогічних джерел. Саме Е. Днєпров охарактеризував педагогічну історіографію як дисципліну, що «вивчає історію розвитку історико-педагогічних знань» [3, с. 6] і розкриває органічний зв'язок між минулим та сучасністю в усіх аспектах і конкретних проявах цих зв'язків [3, с. 20–21].

На думку Н. Гупана, поняття історіографія в науці має широке і вузьке значення. У широкому розумінні історіографія – це системний аналіз та узагальнення великого масиву літератури, опублікованої з певної галузі

наукового знання з метою висвітлення процесу розвитку науки та відповідних методів дослідження у визначених хронологічних межах (наприклад, історіографія вітчизняної історії педагогіки радянської доби). У вузькому значенні – це історіографія окремої проблеми (наприклад, історіографія вітчизняного шкільного підручникотворення другої половини XX – початку XX століття) [2, с. 69].

На сучасному етапі розвитку історії педагогічної науки, коли розширюється її предметне поле, відбувається інтеграція історії педагогіки з іншими науками (історією, філософією), переосмислюється категорійний апарат науки, до наукового вжитку вводяться нові терміни й поняття, що мають інтегроване змістове наповнення; виникають нові методологічні й теоретичні підходи до висвітлення наукових проблем, цілком доцільним виглядає прагнення вчених проаналізувати, осмислити й оцінити здобутки минулого педагогічного досвіду. Адже не можна успішно рухатись уперед без критичного переосмислення вже напрацьованого історико-педагогічного досвіду, усвідомлення закономірностей її розвитку, визначення напрямів, тенденцій, традицій щодо вивчення конкретних педагогічних проблем [5, с. 169].

Наука проходить шлях розвитку, що характеризується міждисциплінарними зв’язками, конвергенцією, взаємопроникненням одних сфер знань в інші як у змістовному, так і методологічному аспектах. З цієї точки зору цілком закономірним можна назвати використання методів історіографії в історико-педагогічній науці, а в перспективі – виділення в структурі педагогіки такої галузі, а саме педагогічної історіографії [6, с. 128].

Педагогічна історіографія – це галузь наукових знань, що вивчає процес розвитку історико-педагогічної науки і його закономірності. У вузькому розумінні – це сукупність досліджень у галузі історії педагогіки, присвячених аналізу тієї чи тієї психолого-педагогічної проблеми в минулому, педагогічних поглядів мислителів і розвитку освіти в конкретний історичний період (Д. Молоков) [6, с. 127]. Це процес і результат накопичення знань про розвиток

історії педагогіки; історико-педагогічна література – сукупність наукових текстів, де зафіксовано інтерпретаційні ідеї про сутність педагогічних фактів, явищ, процесів; історико-педагогічні знання – наукові знання про педагогічне минуле (І. Кулик) [5, с. 171].

З одного боку, педагогічна історіографія випливає з історії історичної науки, тобто, власне, з історіографії. Історія виховання і педагогічної думки виступає в якості окремої проблеми, що дозволяє віднести педагогічну історіографію до розряду так званої проблемної історіографії (за І. Ковальченко [4]). З іншого боку, педагогічна історіографія «служить» історії педагогіки, та й предметне поле цієї сфери лежить в площині педагогічних проблем.

Історіографічний аналіз, отже, є засобом досягнення завдань історії освіти і педагогічної думки. Відповідно, педагогічну історіографію можна розглядати як галузь історії педагогіки [6, с. 128].

У науковому обігу сьогодні з’явилися такі категорії, як: «педагогічна історіографія», «історіографія педагогічної думки» та «історіографія освіти», які не є тотожними, але які часто дослідники використовують як синоніми.

Педагогічна історіографія є науковою дисципліною, предмет якої – процес розвитку історико-педагогічної науки. Вона включає в себе всю сукупність досліджень у галузі опису історії педагогіки [6, с. 129].

Історіографія педагогічної думки (теорії, системи) присвячена дослідженням, що відображають педагогічні погляди вчених минулого. Прикладом подібних досліджень є вивчення педагогічної системи Я. Коменського, творчої спадщини К. Ушинського, дискусії про педагогічну систему А. Макаренка. Сюди ж дослідники відносять опис педагогічних ідей конкретного історичного періоду: історіографія педагогіки Просвітництва, Нового часу і т.д. Тоді в полі зору історіографа опиняються педагогічні погляди усіх учених, що жили в ту чи ту епоху [6, с. 129].

Історіографія освіти зосереджує свою увагу на аналізі опису розвитку практики освіти: діяльності відомих навчальних закладів, окремих видів освіти і в цілому освітніх систем (історіографія історії інституту шляхетних дівчат,

історіографія розвитку університетської освіти, історіографія радянської школи) [6, с. 128].

Тому «педагогічна історіографія» – найбільш широке поняття, що включає в себе історіографію освіти і педагогіки і є сферою наукових знань, претендує на окреме місце в структурі педагогічної науки.

Серед основних принципів педагогічної історіографії дослідники виокремлюють такі: історизму, цілісності (системності), культурологічний і наукознавчий. Особливо важливим із них є принцип історизму, суть якого полягає в тому, що будь-яке історичне явище має розглядатися в розвитку на тлі факторів, що його зумовлюють. Принцип цілісності (системності) орієнтує дослідника на необхідність підходити до вивчення кожного періоду або напряму в розвитку історико-педагогічної науки як до системи взаємозалежних елементів. Культурологічний принцип вимагає врахування зв'язків культури з особистістю історика педагогіки. Рівень розвитку суспільства, в якому живе дослідник, безумовно, відображається на результатах його творчої діяльності. Наукознавчий принцип передбачає дослідження закономірностей розвитку історико-педагогічної науки, виявлення характеру її розвитку, систематизацію наукових шкіл, напрямків і течій в історії педагогіки [6, с. 128–130].

Початкове значення слова «історія» походить від давньогрецького терміна, що означає «розслідування, пізнання, встановлення». Історія ототожнювалася зі встановленням справжності, істинності подій і фактів. У давньоримській науковій думці це слово стало позначати не спосіб пізнання, а розповідь про події минулого. Функцію «розслідування» (виявлення об'єктивних чинників, які обумовлюють погляди істориків освіти в минулому і сьогоденні, істинності представляються ними висновків) у наші дні і виконує історіографічна практика, яка може стати одним зі способів установлення істинності історико-педагогічного знання [6, с. 130].

До методів педагогічної історіографії, які доцільно розглядати як сукупність розумових прийомів або способів вивчення минулого історико-педагогічної науки, дослідники відносять такі: порівняльно-історичний метод,

метод періодизації, хронологічний метод, термінологічні та лінгвістичні методи дослідження, контент-аналіз, порівняння і зіставлення, кроскультурний аналіз, математичні методи дослідження, джерелознавчий аналіз [6, с. 130].

Основним інструментом педагогічної історіографії, як і історіографії в цілому, є історіографічний аналіз. Як своєрідний метод дослідження історико-педагогічних проблем він має специфічні риси. Подібний аналіз дозволяє зосередитися на тому, як вивчалася і вивчається історія освіти, проаналізувати погляди вченого, який описує історико-педагогічні факти, на умовах, у яких працює історик педагогіки, впливові соціокультурного середовища на запропоновані ним ідеї. Особистість дослідника, пережиті ним емоції, особливості формування характеру – все це має найважливіше значення для розуміння достовірності й об'єктивності результати його наукових пошуків [6, с. 130].

Відмінність історіографічного аналізу від джерелознавчого в тому, що останній орієнтований власне на «свідків» свого часу та першоджерела, що відображають дух епохи. Історіографія є історією вже описаної історії, для неї найбільш важливим методом стає аналіз історичного опису, авторської інтерпретації історичних подій. Отже, для історіографа джерелом є праці істориків освіти.

На думку сучасних науковців, починаючи історіографічний аналіз педагогічного процесу чи явища, дослідник має розробити класифікацію публікацій, присвячених обраній ним темі. Системоутворювальним чинником історіографічної класифікації може бути вид публікації: монографії, дисертації, наукові статті, науково-популярні видання, навчальні книги, довідники тощо [2, с. 69].

Історіографічну класифікацію педагогічних джерел можна здійснювати й за хронологією. Джерела та праці з проблем дослідження можна диференціювати на автентичні (написані сучасниками розглядуваних явищ і процесів) та історичні (створені дослідниками історико-педагогічного процесу, які не були його сучасниками). Така класифікація має на меті добір та

розкриття внутрішніх зв'язків між різними типами історіографічних джерел як основи майбутнього дослідження [2, с. 69].

Проаналізувавши категорію педагогічної історіографії, її основних принципів і методів та історико-педагогічний досвід, Д. Молоков запропонував класифікацію типів досліджень педагогічної історіографії за такими критеріями:

– національною, етнічною і географічною ознаками (вітчизняна та зарубіжна історіографія освіти, історіографія розвитку європейської педагогічної думки, історіографія освіти в автохтонних народів Далекого Сходу);

– хронологічним періодом (педагогічна історіографія XIX століття, Новітнього часу, сучасна історіографія освіти);

– ідеологічним, методологічним орієнтиром (християнська, марксистська історіографія освіти і педагогіки);

– тематичним чи проблемним принципами (історіографія реформаторської педагогіки, жіночої освіти, історії Міністерства освіти, розвитку педагогічної освіти);

– персональним принципом (історико-педагогічні погляди К. Мангельсдорфа, П. Каптерєва, Е. Дюркгейма) [6, с. 131].

Проаналізувавши різні підходи дослідників до історіографічного огляду наукових проблем, обираємо базовими хронологічний та проблемно-тематичний.

Історіографічна розвідка передбачає систематизацію історико-педагогічних праць, що дає змогу скласти опрацьовані джерела в певну систему відповідно до основної мети дослідження. Досліднику необхідно проаналізувати зміст дібраних та систематизованих праць для виявлення змін у висвітленні досліджуваної проблеми за опрацьованими джерелами в різні періоди історико-педагогічного процесу, з'ясувати, як у певні часи розвивалася історіографічна джерельна база й методи дослідження. Завершувати історіографічний аналіз варто висновками про тенденції висвітлення

досліджуваного процесу та наслідки, які вплинули на подальший розвиток педагогічної теорії і практики [2, с. 69–70].

Важливим аспектом прикладного значення педагогічної історіографії є використання отриманих при її вивченні знань для написання дослідницьких робіт, в яких повинен бути створений самостійний історіографічний образ. Завданнями такого способу є: підведення підсумків попереднього вивчення об'єкта дослідження (виділення етапів, напрямів у вивченні даної теми, розкриття методологічних підходів, аналіз джерельної бази попередніх дослідників, оцінка їх праці); виявлення на цій основі тих аспектів історичної реальності, які або зовсім не вивчені, або досліджені недостатньо; визначення дослідницьких завдань [8, с. 9].

Отже, будь-яке педагогічне дослідження має включати як ретроспективний, так і історіографічний аналіз. Звернення до досвіду вирішення психолого-педагогічних проблем в минулому, так само як і аналіз його опису істориками освіти, є невід'ємними частинами дослідницької культури педагога. Історіографічний аналіз дозволяє не просто віддати данину поваги до накопиченого досвіду, але і виявити прогалини наукових знань, визначивши тим самим теоретичну актуальність і значимість дослідження.

Історіографія, педагогічна історіографія перебуває в тісному взаємозв'язку з іншою наукою – джерелознавством, провідною категорією в якому є поняття джерела (історичні, історико-педагогічні тощо). Тому одним із важливих етапів у структурі історико-педагогічних досліджень, фундаментом написання історико-педагогічних дисертацій є формування його джерельної бази: сукупність опублікованих та неопублікованих джерел. Причому для вирішення поставлених завдань дослідник має використовувати як уже відомі, так і нові джерела.

Список використаних джерел

1. Березівська Л. Основоположні засади історико-педагогічних досліджень: теорія і методологія / Л. Березівська // Шлях освіти. – 2010. – № 1. – С. 37–42.

2. Гупан Н. Джерельна база історії педагогіки: пошук підходів до систематизації / Н. Гупан // Рідна школа. – 2013. – № 8–9. – С. 67–70.

3. Днепров Э. Д. Становление и развитие отечественной истории педагогики: основные этапы и тенденции / Э. Д. Днепров // Историографические и методологические проблемы изучения истории отечественной школы и педагогики : сб. науч. тр. / под ред. Э. Д. Днепрова, О. Е. Кошелевой. – М. : Изд-во АПН СССР, 1989. – С. 4–22.

4. Ковальченко И. Д. Теоретико-методологические проблемы исторических исследований. Заметки и размышления о нових подходах / И. Д. Ковальченко // Новая и новейшая история. – 1995. – № 1. – С. 3–33.

5. Кулик І. О. Педагогічна історіографія – новаційний напрямок історико-педагогічних досліджень / І. О. Кулик // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. – 2010. – Вип. 79. – С. 169–171.

6. Молоков Д. Теоретико-методологические основы педагогической историографии / Д. Молоков // Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego. – 2013. – № 5. – С. 127–133.

7. Петренко О. Проблема періодизації розвитку гендерних підходів до вітчизняної освіти й виховання у радянський період // Історико-педагогічний альманах. – 2011. – № 1. – С. 16–20.

8. Сидоренко О. В. Историография отечественной истории IX – нач. XX вв. : учебное пособие / О. В. Сидоренко. – Владивосток : ДВГУ, 2004. – 300 с.

9. Сухомлинська О. В. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної науки в Україні / О. В. Сухомлинська // Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. – Київ : А.П.Н., 2003. – С. 16–25.

10. Федяєва В. Л. До проблеми систематизації джерельної бази дослідження теорії, історії та практики сімейного виховання / В. Л. Федяєва // Педагогічний дискурс. – 2013. – Вип. 15. – С. 707–710.